

ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ
(Нови Сад)

ЈЕДАН ВИД ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈЕ РЕЧЕНИЧНОГ ЗНАЧЕЊА*

Ово истраживање показује како се структурирају зависне клаузе са везником *да* којем по правилу претходе просентенцијални предлошки изрази катафорског типа. Тим парапрономиналним изразима на одређени начин граматикализује се реченично значење, будући да су то везане падешке форме чија је појава условљена значењско-реклијским обележјем управног предикатског израза.

Кључне речи: стандардни српски језик, синтакса, сложена реченица, предлошки просентенцијални изрази, допунска клауза.

1. Одавно је примећено да се у стандардном српском језику испред зависног везника може појавити прономинална или прилошка реч, тзв. *корелатив*.¹ Овде је реч, међутим, о могућности обавезне (или факултативне) употребе различитих облика показне заменице *што* као просентенцијалног израза који заједно са везником *да* уводи тзв. изричну клаузу.² Ти парапрономинални изрази у допунским реченицама имају првенствено улогу катафора: да упуте на реченични садржај који следи и да га прецизирају (нпр. *Уиозорио је на што да ...*).³

* Рад је настао у оквиру пројекта „Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања“ (2006–2010), одобреног и финансираног од Министарства науке Републике Србије.

¹ Корелативна или саодносна реч била би онај „језички елеменат, реч или група речи која стоји у саодносу са другом речју или групом речи и нужно упућује на њу“ (*Енциклопедијски лексикон*). У функционалним граматикама руског језика издвајају се као посебан тип заменичко-корелативне реченице (нпр. Золотова 1973). На анафорско-катафорски потенцијал таквих синтаксичких скупова речи указује И. Прањковић (1999).

² У нашој традиционалној граматичкој терминологији *изрична* реченица је устаљено име за зависне реченице којима се изриче садржај управних речи и израза. У истом смислу овде ћу се служити термином допунска клауза, премда он има ширу употребну вредност.

³ Д. Кликовац (2006: 138) приметила је да баш показне заменице за 2. лице, дакле, *што*, најчешће имају улогу упућивања на елементе сопственог (и то претходног)

Вршећи функцију једног од реченичних чланова (пре свега допуне) која је идентична функцији комплементне клаузе у оквиру сложене реченичне структуре, они откривају какав је синтаксичко-семантички однос успостављен између управне и зависне клаузе.⁴ Будући да су то семантички неодређени изрази, реченичном допуном њихов садржај се експлицира, па је та клауза у пунктуалном додиру са тзв. корелатом (Грицкат 1975: 79).⁵

Обавезна је појава рекцијских облика именских речи у идиоматским везама типа *реч је о томе, ствар је у томе, ради се о томе, полагати рачуна* о чему, *скренути пажњу* на шта, или уз глаголе као што су *ујучи* кога на што, *указати* на што и сл. Управо такви прономинални облици граматикализовани су на одређени начин, а служе за то да се њима инкорпорирају у дати израз какви апстрактни садржаји.⁶ Граматикализованост, иначе, подразумева стабилност израза, његову регуларност и обавезност појављивања.⁷

Задатак овога истраживање јесте да се представе основни модели клауза блокираних просентенцијалним изразима⁸ који их најављују, с циљем да се тај синтаксички феномен опише, али без претензија на исцрпност. Посебно ће бити скренута пажња на алтернативну појаву предлога и(ли) различитих рекцијских (падешких) облика прономена *то*, као и на њихов нормативни аспект.⁹

2. Прво истичем да пред зависним везником *да* који уводи изричну клаузу може да се и *факултативно* оствари просентенцијални

текста. Њоме се указује, каже ауторка, „не само на оно што припада саговорнику него и на оно што је изложено општем увиду, о чему се говори као о заједничкој теми“.

⁴ У *Грамањци српскога језика* скренута је пажња на такву употребу корелатива када се „њиховим падежним обликом (и употребом предлога) прецизира улога садржаја зависне реченице у вишој конструкцији“ (в. Станојчић, Поповић 1992: 295).

⁵ Насупрот томе, према И. Грицкат (1975: 79), релативне реченице су у линеарном додиру с анафорским елементом који стоји у корелацији са њиховим везником.

⁶ Својевремено је М. Ивић (1983: 128) утврдила да се и зависна реченица „деклинира“.

⁷ На правилности у употреби руских глагола на основу њиховог синтаксичког својства *својивости* указује Т. М. Дорофеева (1986).

⁸ Корпус за ово истраживање сачињен је од примера који припадају стандардном српском језику, пре свега књижевно-уметничком и публицистичком дискурсу, а забележени су у електронском корпусу (ЕК) српског језика (<http://www.korpus.matf.bg.ac.yu>) и на српском претраживачу Google (ИП). Уз то коришћени су и примери из моје студије (в. Ружић 2006б: *Извори*, стр. 2–3).

⁹ О томе какви се могу видови веза успоставити између управног израза и зависне клаузе посредством таквог просентенцијализатора в. Ружић: 2006а.

израз *што* с препозицијом, чија је употреба у таквом случају обележена на стилистичком, односно комуникативном плану. С обзиром на позицију парапрономена уз управне глаголске изразе, различите су могућности његовог распоређивања у сложеној реченици с уобичајеним редоследом реченица или с инверзијом истих. Свака од тих могућности стилистички је маркирана.

Најчешћа је појава емфатичког прономена у финалној позицији главне клаузе непосредно испред конјункције, дакле:

(1) Није згорег подсетити на то да, у овом случају, појединац губи свој идентитет препуштајући се вољи (ЕК); ... можда ме ништа одређено неће подсећати на то да су овде били њих двојица (ЕК); Цвијић је познат као научник који није пристајао на то да свој научни углед ставља у службу дневне политике, али је осетио потребу да у писму Јагићу да своју интерпретацију ... (ЕК); Пристали су само на то да се у Банату и Бачкој жупаније тако заокруже да у њима буде већина српског становништва, да српски језик буде званичан ... (ЕК); Мада сам се навикао на то да келнери стоје док ја, седећи, љубазно саопштавам шта бих јео, ако бих устао изгледало би да се љутим или ... (ЕК); ... само већ на почетку своје књижевне афирмације, био оптужен за епигонство и плагијат, што га је, свакако, подстакло на то да своју политичку интервенцију доживи као нужност и да експликацијом своје ауторске поетике одбрани себе и своју поезију; Ако смо се одлучили на то да се крећемо унутар широких граница натуралистичког приступа, каква су нам права и обавезе (Н. М. МЈ, 40); Срби у Србији нису помишљали на то, да има и у другим, хришћанским државама Срба (С. С. ИС, 71).¹⁰ Јер, сви смо тежили томе да људи заволе оно што радимо, а рецимо да је тираж потврда тога (ЕК).

Просентенцијално *што* може се наћи иза или испред инвертоване зависне клаузе, тако да се њиме упути на садржај који претходи постпонованој главној клаузи, односно следи, што је, иначе, ретко кад су у питању ове клаузе: *Да ли служе истини, њрогресу и уметности — о томе треба судити* (Р. Ж. НК, 15); ... *али за што да ли ћете ви оиварити истрагу ја се не бринем* (ЕК); *Мислим да се гарнитура на власти ... шиме што се изборила за власт, то аутизма, наша на мести свих људи ...* (ЕК).

¹⁰ Да су просентенцијални изрази пред зависном клаузом факултативни, показују следећи примери с истим глаголима: *Антионије Пушић, алијас Рамбо Амадеус, одлучио се да своје ново издање „Хијисхизик Меџафизик“ представи медијима на месту где се и њрави, у фабрици ПГП ...* (ИП); *Навикао сам да увек играм неајтивце* (ИП); *Он и не помишља да у својој кријници обухвати све оно што се односи на конкретан дело* (Р. Ж. НК, 42).

3. Овде ћу редом (у пет кратких пододелака) илустровати примерима парадигмирање клауза којима управљају глаголски изрази из одређених семантичких група који изискују обавезну или алтернативну појаву парапрономена пред везником: 3.1. ... (ОД) ТОГА да ...; 3.2. ... (КА) ТОМЕ да ...; 3.3. ... НА ТО да ...; ... ЗА ТО да ...; 3.4. ... ТИМЕ да ...; СА ТИМ да ...; 3.5. ... ПО ТОМЕ да ...; ... У, НА ТОМЕ да ... Циљ ми је само да представим основне парадигме клауза условљене значењско-реклајским типовима управних глаголских изрази и истакнем релевантна обележја оваквих структура, а детаљнија анализа тек предстоји.

3.1. Уз глаголе као што су ТИЦАТИ СЕ, ОДРЕЋИ СЕ, КЛОНИТИ СЕ (чега) или ОДУСТАТИ, ЗАЗИРАТИ, НЕ ПРЕЗАТИ¹¹ (од чега), апстрактни односи тицања, психолошког дистанцирања од чега, неприхватања какве активности и сл. морају бити на плану сложене реченице граматикализовани одговарајућим средствима, тачније про-сентенцијалним изразом *то* у генитиву испред везника *да*. Дакле, у оквиру модела : P₁ (V, V + N) + Prosent (/ОД/ ТОГА + Gen) + Conj (ДА) + P₂ (Pr, F₁).¹²

(2) Клонио се тога да снагу свог духа и интелекта троши на питања ... (ИП); А што се тиче тога да је недељива, мирис руже, или апетит вука, као ни хтење ни тврдња, не могу се пресећи на двоје (ЕК); Не одричу се тога да у свој исказ унесу речи и изразе из старијег наслеђа (Р. С. ИС, 472); ... дата апсолутна слобода у односу на политичку моћ, у тренутку када је ова већ фактички одустала од тога да спроводи свој утицај над новинама (ЕК); ... ДПС, пак, својим односом према СДП, показује да не одустаје од тога да у јавности изгради и одржи увјерење да је тај коалициони партнер иначе без нарочитог политичког утицаја ...; Зазирао сам од тога да ме неко не спази и, после краћег оклевања, крене у помоћ, што, наравно, није вероватно (ЕК); ... да нисам зазирао од тога да ће Ивана с нелагодношћу опазити како се и нехотице препуштам посматрању и одвојити се од мене; Стигла је и да завесу сасвим уклони с прозора, очито не зазире од тога да ме неки сусед смотри голог, или верује да се само уз помоћ јаког двогледа може нешто назрети ... (ЕК); Војници снага Кфора нису презали од тога да на најбруталнији начин растура сваки протест Срба у било ком делу Космета, кори-

¹¹ Овај глагол у моме корпусу искључиво се појављује у негираној верзији, а у РСЈ дата је потврдна форма и значење „бојати се, плашити се“ са генитивском допуном *од ризика*. Блиско таквом значењу је и значење лексеме *зазирајући* с истим типом допуне (уп.: „прибојавати се, плашити се: ~ од професора“).

¹² Симболе и формуле преузимам из своје студије *Дојунске реченице у савременом српском језику*.

стећи за то сузавце; Штекел не преза од тога да објави толика имена својих пацијената, овај му је са осмехом, хотећи да га умири, узврати ...; „... редовно се свађа са бугарским новинарима“ и не преза од тога да им „топло препоручује како треба да пишу“ (ЕК).

Као што се може уочити, значења управних предикатских израза веома су блиска лексеми *усиручавати се* или модалном значењском лику глагола *бојати се*. У зависној клаузи употребљавају се у функцији предиката *йрезент* и *футур йрви*, што упућује на футурску оријентисаност те предикације. Уколико су кореференцијални агенси, тада је могући алтернант допунској клаузи инфинитив (Ивић 1970).

3.2. Мало је потврда за обавезно експлицирање просентенцијалног израза у дативу пред зависном клаузом, поготово са предлогом *ка*. Глаголски изрази као што су ПОСВЕТИТИ што чему, БИТИ ПОСВЕЋЕН чему, ДОПРИНЕТИ чему, УСМЕРИТИ што ка чему // на што, ОДВЕСТИ кога чему ... изискују наведени вид граматикализације зависне клаузе у којој функцију предиката врши презент. Дакле, то се овако моделује: V + Prosent (/КА/ ТОМЕ + Dat) + Conj (ДА) + P₂, што илуструју примери:

(3.1) Зато је све своје духовне снаге посветио побољшању судбине посаде и становника, као и томе да им улепша живот (ЕК); ... што је у целом мом васпитању највише пажње било посвећено томе да се у мени створи осећање части ... (ЕК); Ово је свакако допринело томе да њено учење о нормалном развоју поприми крајње драматичан карактер (ЕК); Глума доприноси томе да се не осети да сте ви у сценарију имали назнаке попут оних: „Идеш до столице ...“ (ЕК); Благе и топле очи ваљда доприносе томе да овај човек и под хладним оружјем не делује оштро (ЕК);¹³ То га је одвело томе да се место праве анализе песника и њихових дела саставља ... антологија (Ј. Н. КС, 77/78).

Има глагола са дативском реакцијом чија је реализација пред зависним везником факултативна и у корпусу је далеко више примера без пресентенцијалног израза, нпр.: ... та йолийтика йтреба да йежи йтоме да йрикључи Србији „све српске народе који је окужавају“; ... и зашто се йройиви йтоме да у формирање радио-дифузног саветта буду укључене и невладине организације (ИП); Динкић се йройиви да НИС буде у йакету сйоразума о којем ... (ИП); У свему йежи да буде свој (ЕК); Он не йрави разлику у јелу, него само йежи да найуни свој сйомак. То се зове гасйримаргија (ЕК); Све йшо йежи да нешйо ис-

¹³ У оваквом контексту који подразумева неперсонални субјекатски аргумент глагол *дойринети* као управни предикат отвара место просентенцијалном изразу у дативу *йтоме*. Чини се да исто важи и за речимо глагол *йежити* (в. примере који следе.)

користи у неку другу сврху јесте одређена пољитика (ИП); Награда је, иакође, у великој мери допринела да домаћи савремени роман постојане најпопуларнији жанр наше литературе ... (ИП).

Глагол ЗАХВАЛИТИ (чему) као управни предикатски израз са субјекатским неперсоналним аргументом употребљава се у комбинацији са просентенцијалним изразом у дативу испред везника *што*, нпр.: *То што је Дан жена код нас ипак постојао изразник у правом смислу, треба захвалити управо томе што се он с поносом одвојио од првобитне иако и од савремене тенденције* (И. Ч. ВЗ, 20).¹⁴

Уз глаголске изразе УСМЕРИТИ, БИТИ УСМЕРЕН (ка чему // на што) бележимо алтернативну појаву предлошког датива и акузатива:

(3.2) Стога напоре морамо усмерити и ка томе да наша израелска браћа откупе поједине територије; ... наше друштво не хаје за тако мизерна цивилизацијска достигнућа. Оно је све снаге усмерило ка томе да код хендикепираних створи и појача осећај одбачености, нежељености, некорисности и несамосталност ...; Садашња истраживања усмерена су ка томе да се испита веза између серотонина и осећања и емоционалних импулса; ... тако да је своје разматрање овог проблема Смит јасно усмерио на то да обликује такав систем јавног финансирања који не би имао негативне ефекте по тржиште ...; Његов труд може бити усмерен и само на то да живећи по своме ипак не изазива огорчење других.

Како се може уочити, примери са предлошким дативом нису маркирани у погледу *извесности* реализације циља, док они с акузативом реферишу о сасвим одређеном циљу, а садрже чак и изразе којима се то потенцира.¹⁵

3.3. Често зависну допунску клаузу у српском језику уводи везник *да* са парaproноменима у предлошком акузативу, према оваквом структурном обрасцу: P₁ (V, V+N) + Prosent (НА, ЗА + Akuz) + Conj (ДА) + P₂.

3.3.1. Велики број глаголских израза као што су ПОЗИВАТИ (ПОЗВАТИ) СЕ,¹⁶ ПОЛАГАТИ ПРАВО, ПРЕТЕНДОВАТИ, УСРЕД-СРЕДИТИ СЕ, УСМЕРИТИ СЕ¹⁷ или БИТИ УСМЕРЕН, као и глаголски изрази којима се преноси значење скретања пажње (нпр. НАВО-

¹⁴ У РСЈ није забележена оваква употреба глагола *захвалиши*.

¹⁵ На дистинкције између циљног датива и акузатива уз глаголе кретања у српском језику указала је М. Ивић у својим радовима о падежима са месним значењем (Ивић 1983: 210–211).

¹⁶ Овај глагол, према РСЈ, значи „навести нечије речи“.

¹⁷ Синоним овога глагола је претходно наведена глаголска лексема.

ДИТИ, УКАЗИВАТИ, УПОЗОРАВАТИ, УПУЋИВАТИ, ОБРАЋАТИ ПАЖЊУ) изискују обавезан рекцијски израз у предлошком акузативу *на њо*, чија је улога пред зависним везником да најави реченични садржај обухваћен управном предикацијом:

(4.1) Оуглали¹⁸ већ на то да Чкаља кињи своје сталне жртве Жарка, Дебу и Бату, којима је био час шеф а час политички руководиоца ... (ЕК); Позивају се на то да су одлуке донете у атмосфери после пораза Хитлерове Немачке ... (ЕК); Селџаци су се позивали на то да им је пре пет година изјавио посланик Портин ... да ће убудуће плаћати 47 пара од свиње (В. П. АП, 176); „Да Србија није стајала иза тога? Немогуће!“ Затим се усредредио на то да докаже да злочине за какве је Милошевић оптужен „није могуће извршити сам“ ... (ЕК); ... осећало се како је тај млади човек сео и све своје силе и сву своју искреност усредредио на то да се објасни сам пред собом (ЕК); Евидентно је да су зараде великог броја запослених и пензионера скромне и да су сви наши напори усредсређени на то да се економским и тржишним мерама обезбеди што повољнији амбијент за привређивање и повећање зарада ... (ЕК); Све је усмерено на то да се овом народу поништи ореол страдалника стечен одбраном од две германске агресије; ... и да ће своје активности усмерити на то да буду бирани „угледни људи и осведочени родољуби“ (ЕК);¹⁹ Крстообразна основа храма упућује на то да је богомоља, као и крст, оруђе и симбол људског спасења (ЕК); ... само се помолио знак који упућује на то да је он имао и веселих часова, није њему увек било као сада; Критика као књижевност ... упућује на то да се у Бартовој теорији ... може наћи и једно другачије схватање књижевности (И. Ч. ВЗ, 74); Она ће нас упућивати на то да о природном људском језику размишљамо, говоримо или пишемо из најмање три основна а различита угла (М. Р. Соц., 44); Указује се на то да је аналитичко усмеравање особина индоевропских језика (И. Г. Ст., 52); Обратили су главну своју пажњу на то да за ту идеју придобију мађарскога краља (В. Ћ. ИЈ, 231); Било је покушаја да нас, преко патриотизма или на неки други начин, наведу на то да се укључимо у хуманитарне акције које су организовале поједине партије (ЕК); Сада се најављује нова бура јер откриће минијатурног љускара наводи на то да раније теорије морају да претрпе измене (ЕК); ... преговори са њим врло тешки јер га помисао да би завршио до краја живота у Хагу ако оде са власти наводи на то да се те власти држи „по сваку цену“, прецизирао је чешки дипломата (ЕК).

¹⁸ Синонимичан овоме глаголу јесте глагол *навикнути се*.

¹⁹ У електронском корпусу налазим само три примера без експлицитног прономена. Сматрам да су ти примери последица или недовољне језичке компетенције, или израз тежње ка економичнијем изражавању.

Када је, дакле, реч о усмерености и фокусираности каквог издвојеног садржаја мишљења, говора, пажње, тада се по правилу то уводи и уједно истиче просентенцијалним изразом у акузативу са предлогом *на*.²⁰

Глагол *ујуишии* са комплексном реакцијом (кога у шта) може да реферише и о томе да предстоји упознавање са каквим садржајем, али исти глагол може имати и нешто другачије значење с именском допуном уз предлог *на* (блиско глаголу *наводиши*), као у горе наведеним примерима.²¹

Занимљиво је да се уз глаголе типа *ујозорења* често не употребљава просентенцијални израз, особито онда када се за њега везује експлицитно или имплицитно објекатски аргумент (нпр. ... *зачудио се када га је Средоје ујозорио да се један сјоршски (шениски) израз изговара друкчије него шшо налажу закони срјског језика; Полиција, међуштим, ујозорава да шшо, у сшвари, бивају шреварени немачки куйци; Борци су ујозоравани да шшакмичење шрејшосшавља ваљање ш земљи, гушшање шрашине, могуће су шовреде и шреломи кошшију*), али у мањем броју случајева новинари и други говорници с разлогом уводе посредством њега реченични садржај: *Едвард Сауд је најшсао дело које ујозорава на шшо да је било каква склоносш ка искључивосши и шшвореносши највећа ошасносш за свакога ...* (ЕК).

Парапрономинални изрази у одређеним падешким облицима испред зависних везника обично сигнализирају различите семантичке интерпретације датих синтаксичких конструкција. Глаголски израз *рачунаши* комбинује се са различитим облицима прономиналних допуна које имају улогу катафоре пред везником *да*:²² *Рачунао је на шшо да ће вилин-људи биши шобијени а он би се дошле домогао шеште круне* (ИП); *Песник као да рачуна с шшим да његов говор неће чуши сви, односно да и не шшеба сви да га чују јасно и разговетно ...* (ЕК).²³

²⁰ На такву улогу предлога *на* уз глаголе типа *ујозорења*, *усмерења* „у чији је семантички садржај уграђен највиши степен чулно-интелектуалног ангажовања персоналног партиципанта над датим објектом“ указала сам у једном ранијем раду (Петровић 2002: 223).

²¹ Д. Гортан-Премк (1992) говори о томе како глаголски изрази имају различита значења у устаљеним синтаксичким спојевима с другим предлозима уз одређене падеже.

²² Шестотомни Речник Матице српске овакав израз описује на следећи начин: „4.а. (на кога, на што) ослањати се, уздати се; бити уверен у добивање нечега очекивати нешто ...; 4.б. (с ким, чим) имати у виду нешто, узимати некога или нешто у обзир, водити рачуна (о некоме, о нечему)“.

²³ О синтаксичкој спојивости управо лексеме *рачунаши* писала сам за Зборник посвећен проф. др Д. Тушићу.

3.3.2. И предлог *за* са просентенцијалним *што* у акузативу регистрован је у већем броју примера из електронског корпуса:

(4.2) ... правимо пет различитих група производа — не можемо бити лидер ни у једној и зато смо се определили за то да Fresh & Co буде воћна фабрика (ЕК); ... јер грађани треба да се определе за слободну и независну државу или за то да неко други управља овим просторима, изјавио је данас секретар Извршног одбора Покрајинског одбора (ЕК); Далеко је сунце усредсређује се на једну малу чету партизана која се занима једино за то да преживи под изузетно тешким ратним условима ... (ЕК); ... у једној поетској иреалности, као што су то чинили надреалисти: саме ствари су се побринуле за то да се иронично расветле, и оне се без икаквог напора ратосиљају својих значења; Блер је, изјашњавајући се за то да „најнапреднији кандидати“ буду примљени најкасније до 2004, смишљено одабрао и време и сцену.

И овде је реч о усмерености, а истовремено и о обухватности каквог реченичног садржаја (као објекта циља, опредељења, интересовања), што је потенцирано посредством израза *за што*.

Треба истаћи да се глаголски изрази типа *залагајти се*, *борити се*, *гласати* (за шта) често везују за парaproминални израз када управљају допунским клаузама, али има и примера без њега: *Због шешке болести прерано је отишао у пензију, али се заложује за што да философску катедру преузме млади и талентовани Бранислав Петронијевић; ... један број културних посленика залагао се за што да се из манастира привремено склони све што је вредно; Он се за прошеклих петнаест година борио за што да Балкан припадне балканским народима, и да њихово национално ослобођење буде дело њихових руку; Грађани нису гласали за што да Милошевић стигне у Хаг него да његова доктрина престане да постоји; Централна влада бори се да повећа издвајање за школство на четири одсто бруто производа до идуће године; Неки посланици се залажу да се укину преноси са седања скупштинине.*

3.4. Уочавамо да зависној синдетској клаузи претходи и инструменталски проминални израз, што значи да се може структурирати по следећем обрасцу: P₁ (V, V+N) + Prosent (ТИМЕ; СА ТИМ + Instr) + Conj (ДА) + P₂.

Да је значење *средства* могуће пренети и на апстрактни семантички план и то презентовати зависном клаузом употребом одговарајућег везничког споја са специфичним заменичким или прилошким елементом (*тима што*, *да* и *иако што*), уз глаголе типа *објаснити*, *доказати* и др., показао је својевремено М. Радовановић (1978: 100–102),

уводећи одређене заменичке или прилошке речи (групе речи) при интерпретацији примера номинализованих структура. Овде то илуструјемо зависним клаузама са просентенцијалним *тшме* коме место отвара лексичка семантика глаголских израза ДОКАЗАТИ, ОБРАЗЛОЖИТИ, БРАНИТИ СЕ, ЗАДОВОЉИТИ СЕ, ТЕШИТИ СЕ, ПОХВАЛИТИ СЕ; БИТИ ОПТЕРЕЂЕН и др.:

(5.1) Везници доказују своју самосталност и осмишљеност још и тшме што извесне њихове групације ... представљају системе подложне ... заједничким развојним усмеравањима (И. Г. Ст., 63); Цело разлагање би се могло поткрепити и тшме да је присуство јата у овој редакцији савсим разумљиво (И. Г. Ст., 32); Своју тврдњу Шешел је образложио тшме да Американци и после промене режима настављају акцију против Срба на југу Србије ... (ЕК); Немци се очигледно више не задовољавају тшме да буду први међу једнакима (ЕК); Колон напомиње, такође, да се манипулисало и тшме да ће избори бити намештени и због тога што су страни посматрачи наводно спречени да прате изборе; Господин Петковић се брани тшме да је он био у борби (ЕК); Не може да се похвали тшме да људе уме да „прочита“ на први поглед, али се труди да то не оставља „теже последице“ ... (ЕК); Неприхваћени може увек да се утеши тшме да су његове колеге још мање прихваћене ... (ЕК); За разлику од многих певачица, Наташа није оптерећена тшме да увек буде дотерана као да управо излази на сцену.

Глаголима у датој синтаксичкој вези преноси се значење „чинити да нешто постане јасно, разумљиво, довољно“ ... или „да буде од помоћи“ уз употребу одговарајућег средства које томе доприноси. Зависном клаузом уведеном просентенцијалним изразом *тшме* и везником реферише о томе шта је омогућило да се дође до тога. Захваљујући употреби таквих инструменталских форми такво значење допуне спецификује се у складу са лексичким садржајем управног глагола.

3.4.1. Глаголски изрази као што су (ПО)МИРИТИ СЕ / БИТИ ПОМИРЕН, САГЛАСИТИ СЕ / БИТИ САГЛАСАН, УПОЗНАТИ СЕ / БИТИ УПОЗНАТ, СУОЧИТИ СЕ / БИТИ СУОЧЕН, РАШЧИСТИТИ (са чиме) ... с општим значењем „прихватити какво мишљење, став“, односно „упознати се, суочити се са чијим мишљењем“, реализују се и као предикати који управљају допунским клаузама отварајући место просентенцијалном изразу *са тшм*. Тако бележимо примере:

(5.2.1) Нека се наши читаоци, у доба заразе, помире с тим да буду мало непријатни за људе који не једу бела лука, али нека се тшме одбране од напасти; ... и млади се мире са тим да је само важно добити наставничку диплому. Све друго није важно; Мислим да се гарнитура на власти мора помирити са тим да се тшме што се изборила за власт, по

аутоматизму, нашла на мети свих људи ...; Четири — пет година ваљда нисам могао да се помирим с тим да сам емигрант и да је та ствар дефинитивно свршена; ... али је готово извесно да је напад био политички мотивисан, при чему су изгледа многи помирени са тим да ће током наредних месеци бити још оваквих инцидента, каже се у извештају Ројтерсовог извештача ...; ССЈ такође није сагласна ни са тим да потпредседник комисије за решавање питања у Пчињском округу буде министар за националне мањине ...; Наша јавност није упозната са тим да је Слободан Милошевић изазвао и изгубио четири рата у којима су многи животи изгубљени ...; Упознати су и са тим да се ништа не предузима да се на Космет врати више од 350.000 прогнаних ...; Због недостатка струје живинари су у последње време суочени и са тим да не могу да произведу своју робу. Истина, све веће фарме имају агрегате који раде на нафту ...; Злочинци се морају суочити с тим да су починили злочин (ЕК).

Глагол типа *слагати се* (са ким у чему // са чим) може имати допуну у локативу или инструменталу. Првом се реферише о појединости у којој се манифестује слагање, а при том се имплицира да у осталим стварима нема слагања, док се другом допуном исказује сам предмет слагања, онај сегмент стварности који субјекат прихвата или (не прихвата) као такав. Тако се употребом локатива пресупонира „чин у коме су учесници имали на располагању више могућности“. На такву интерпретацију упућују рецимо примери: *Једни вјерују да је Хомер хисторијска личност, други тврде да никад није живио; али се и једни и други слажу да је био слијеп. Већина се, надаље, слаже и у томе да је био њесник* (В. Д. ЕКП, 65). Исто могу потврдити и примери из електронског корпуса у којима је пред везником да експлицирана локативска допуна: *Од Конџа надаље, социолози су били прилично сложни у томе да је једини оправдан разлог његовога науке о друштву њен допринос примењеној теорији најрејка; Журајица се слагао са Албрехтом у томе да свети није лак човеку; Сви смо се славали у томе да се међу научницима који су се окућали око „Прилога“ и „Ковчежића“ био у самом врху. Овоме треба додати и пример структуриран предлошким изразом у локативу и просентенцијалном речју у генитиву који претходи синдетској клаузи:²⁴ *Сложимо се и у огледу тога да су њи уобличавању њихолошког јединства вероватно ипак најмању улогу одиграли њицаји њедроманског суйспраша* (И. Г. Ст., 52).*

²⁴ Предлошки изрази, иначе, доприносе апстрактнијем и прецизнијем изражавању каквих садржаја тврди Љ. Поповић (1966).

Другачија је интерпретација примера са инструменталском допуном из истога корпуса. За разлику од претходних који су маркирани партикуларношћу објекатског садржаја, ови обухватају у потпуности одређену предметност:

(5.2.2) Заједнички смо закључили и сложили се са тим да би у овом моменту одвајање, у финансијском смислу РТВ Нови Сад, могло довести до краха ...; Питали смо неколико звезда домаће естраде шта мисле о овој теми и да ли би се сложили са тим да им дете ступи у брак са неким друге расе, вере или националности? ... али мислим да ће се и министар Тадић сложити са тим да је тешко наћи начина да се утиче на њега; Кад сам поновила да ми је одвратан, сложио се са тим да је то могуће, али то не мења чињеницу да ја ипак не могу да живим без њега; Морамо се сагласити са тим да СР Југославија није Кина; Представници домаће дуванске индустрије су се сложили са тим да се не може дозволити градња нове фабрике када је Дуванска индустрија из Ниша још у рушевинама ...; РПЦ не може да се сложи са тиме да ненормалност прогласи за нешто нормално. Хришћанска заједница има у својој основи породицу ...; Просветни радници слажу се с тим да је основни разлог одустајања од даљег школовања недостатак финансијских средстава за школовање.

Значење глагола *сагласити се* или *сложити се* описано је у *Речнику српскога језика* овако: „1. а. дати пристанак, сагласност, изразити, потврдити своје слагање с неким, нечим; б. пристати на нешто, одобрити“. Ово друго подзначење у антонимичном је односу са глаголом *проштивити се* („не слагати се с ким, с чим, не пристајати на кога, на што“) и реализује се с инструменталском и генитивском реакцијом (нпр. *с нечијим мишљењем, око цене*). Уп. и ово: *Жићељи Прешевске долине и даље се не слажу око тога да ли живе на југу Србије или на — северном Косову; Нисмо се сложили око тога да је неопходно да хашки суд на исти начин ојшћује и пољитичке лидере косметских Албанаца*.

Употребу генитивске допуне *око чега*, поготово уз афирмативну верзију израза *сложити се, бити сагласан*, не би требало сматрати коректном, будући да се давање сагласности тиче одређене појединости, какве оцене, суда: *Према речима др Мијајковића, економисти су се сложили око тога да за било коју варијанту постоји цена која се њлаћа на краћи и на дужи рок ...; Сагласни смо и око тога да се пошћују колективни уговори и ушћујемо позив представницима владе да насћавимо даље разговоре ...; ... социјалиста Драган Ђуровић је рекао да су се председници клубова сложили око тога да ванредне изборе треба одржати 22. априла*.

Уколико се две појаве упућују једна на другу, тј. доводе у везу, тада се то може исказати и на плану зависносложене реченице чије су предикације повезане зависним везником *да* и обавезним просентенцијалним изразом у инструменталу псеудосоцијативног типа: *са тим*. У функцији управног предиката налазе се типичне лексеме ПОВЕЗАТИ, БИТИ ПОВЕЗАН (са чим):

(5.2.3) ... а то треба повезати са тим да не сме да се дозволи да четресто хиљада до петсто хиљада Албанаца који нису држављани СРЈ ...; ... ја не поседујем ниједно од друштвених обележја која се често повезује са тим да је неко недовољно црн; ... није имао играче који би омогућили одбрани да предахне и нападу да дође у шансу, што је повезано и са тим да је од првог до последњег минута нашу екипу носио темпо који се наметнуо ... (ЕК).

3.5. Што се тиче локативских просентенцијалних израза, они обично претходе клаузама са *да* када њима управљају глаголи чији садржај укључује значења типа „основа“, „метафоричне специјалности“ и др. Тако имамо следећи образац: P (V, V+N) + Prosent (ПО /ПРЕМА; У, НА ТОМЕ + Lok) + Conj (ДА).²⁵

Грамматикализовано може бити, дакле, и значење типа *основ* и *критериј* употребом катафорског елемента *по* / *према* *томе* у споју с везницима који уводе зависну клаузу којом се експлицира какав детаљ распознавања. Њих бележимо уз глаголске изразе као што су РАЗЛИКОВАТИ (СЕ), ЦЕНИТИ, СУДИТИ, (ПО)ЗНАТИ или БИТИ ПОЗНАТ, УПАМЋЕН (по чему):

(6.1) Према томе да ли се критерији за оцену дела налазе унутар самог дела, или ... и изван ... методолошки разликујемо две врсте критика (Р. Ж. НК, 23); Америка је увек била позната по томе да ће се у светске догађаје умешати и стати на праву страну само ако је исцрпла све друге алтернативе ...; Иначе, о албумима судим по томе да ли ме прођу жмарци или не (ЕК); Већ смо рекли да се произвођачи земљорадници разликују по томе да ли употребљавају ралицу, плуг или трактор (ЕК); Председнички избори у Француској 2002. године остаће упамћени и по томе да су кандидати релативно касно објавили своје намере (ЕК); ... јер они вредност београдског режима цене само по томе да ли је он кооперативан, па им олакшава реализацију циљева или покушава да им

²⁵ Овом приликом искључујемо објекатски тип локатива с предлогом *о*, који се појављује уз глаголе интелектуално-комуникативног садржаја, што се такође граматикализује у зависној реченици помоћу прономиналног израза *о томе*, нпр.: *Можда треба да разговарамо о томе да вратиш злато које су однели четрдесет прве* (ЕК); ... *бројни уметници широм планете маштају о томе да излажу у Њујорку* ... (ЕК).

се супротстави (ЕК); ... а знао га само по томе да је у књижевном свету припадао оној великој књижевној боемској породици (ЕК).

Уз одређене групе глагола граматикализује се на плану сложене реченице и специфичан вид локализовања какве апстрактне појаве,²⁶ нпр.: *Двојност се очистије и у њој да он као свештеник и тумач Библије, свештан да је у њој веома осуђено лажно пророковање ...; ... његова моћ исцелавала се у њој да се јави или да нестане без најаве ...; Суштина овог новог режима огледа се у њој да се медицинци на рецепци морају прописивати обавезно у два примерка ...; Да је и сам умео да ужива у њој да ујутро изађе да кући хлеб, млеко и новине ...* (ЕК).²⁷

Уз глагол *ради* у значењу „бити ангажован на чему, укључен у какав посао“ обавезно се експлицира израз *на њој* пред експликативним везником *да*, нпр.:

(6.2) Млетачка Република, која је врло енергично радила на томе да она добије далматинске градове (С. С. ИС, 25); ... али да ли су довољно порадили на томе да Србија има софтверски (high-tech) стратешки производ?; ... наводе његове речи да ће нова влада радити на томе да врати Југославију у међународну заједницу и спроведе суштинске економске реформе; Велики подстицај немачким ауторима долази од државе, која последњих година озбиљније ради на томе да се ова кинематографија пробије на европској сцени; У садашњем тиму за преговоре о сукцесији, НИИ-у је речено да се управо ради на томе да се сума која припада југословенским предузећима изузме из деобног биланса бивше Југославије.²⁸ Слично томе ваља тумачити и примере са глаголима типа ангажовања: ... у току многих година нисам се усуђивао да се дигнем у неограничене висине и задржао сам се на томе да уз помоћ својих заклетви загосподарим неколиким духовима осамнаестог реда (ЕК).

Уз глагол *инсистира* оваквом локативском допуном увек се сажима реченични садржај: *Дугогодишњи сивановници њихових области инсистирају на њој да могу осети* *наилазак земљотреса* (ЕК).²⁹

²⁶ О таквим просторним метафорама писала је Д. Кликовац (2004: 189–220).

²⁷ Дато синтаксичко окружење намеће експликацију просентенцијалног израза пред везником *да*. Иначе, глагол *уживати* у много већем броју случајева у нашем корпусу непосредно је везан за везник *да*.

²⁸ Ови примери уз глагол *ради* немају циљно значење, јер се зависном предикацијом реферише о томе на коју се област деловања (апстрактну предметност) односи активност означена глаголом *ради*.

²⁹ У оваквом контексту глагол *инсистира* можемо заменити само глаголом *тврди*, а не глаголима *тражи*, *настоја*, *захтева*, који се дају као синони-

Исти глагол често бележимо у примерима без експлицираног просентенцијалног израза: *Уз све њо, Ковачевић честіо инсистира да је Јован Дучић био „исџински ѡаџриоџа и родољуб“* (ЕК). Анализирајући примере, могла сам уочити да је употреба са изразом *на њо* маркирана.

4. ЗАКЉУЧЦИ: На основу типологије обавезних (и алтернативних) просентенцијалних израза уз одређене групе глаголских израза који се удружују са зависном клаузом уведеном везником *да*, уочавамо да се апстрактни односи „тицања“, „психолошког удаљавања“ (пр. бр. 2) или насупрот томе, односи „усмеравања“ једне појаве ка другој (пр. бр. 3), тј. „упућивања“ једне појаве на другу (тако што се та друга фокусира као крајњи циљ, као објекат избора, као основ за просуђивање итд.) обавезно изражавају на плану сложене реченичне структуре устаљеним везничким спојевима са прономеном 2. лица (уз препозиције или, алтернативно, без њих). Исто тако граматикализовани су и односи „повезивања“ (тј. непосредне псеудосоцијативности), односно „сучељавања“ две појаве (пр. бр. 5.2) прономиналним предлошким изразом *са њиме*, а значење неопходног инструмента који доприноси реализацији означене радње, истакнуто је беспредлошким изразом *њиме* (пр. бр. 5.1) пред експликативним везником *да*.

Глаголски изрази који управљају таквим реченичним структурама служе пре свега за то да се међу различитим предметностима (о којима реферишу предикације) успостави специфична веза, као уосталом и већина глагола који структурирају тзв. конективне предикате (в. Ружић 2006а).

Будући да приказане парадигме зависне синдетске клаузе одговарају падежним значењима, онда када су та значења овако граматикализована на плану сложене реченице, тада семантички дистинктивним постају управо просентенцијални изрази везани различитим предлозима, а њихово изостајање може бити показатељ и другачије синтаксичке семантике. Свакако да би томе требало поклонити далеко више пажње у даљим истраживањима.

ми у РСЈ. Чини се да се при таквом тврђењу не мора подразумевати и тежња за прихватањем садржаја тврдње, док примери без израза *на њо* уз везник *да* углавном садрже ту семантичку компоненту.

Литература

- Белошопкова, В. А. (1971) — Анафорическе елементи в составе сложных предложений. — *Памяти В. В. Виноградова*. Москва: Изд. Моск. Университета, 34–42.
- Гортан-Премк, Даринка (1992) — О семантичкој позицији као месту реализације једне лексеме. — *Јужнословенски филолог XLVIII*, 13–23.
- Грицкат, Ирена (1975) — *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека СР Србије.
- Дорофеева, Т. М. (1986) — *Синтаксическая сочетаемость русского глагола*. Москва: Русский язык.
- Енциклопедијски лексикон. Мозаик знања — српскохрватски језик*. Београд: Интерпрес, 1972.
- Золотова, Г. А. (1973) — *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: Наука.
- Ивић, Милка (1970) — О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником „да“. — *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XIII/1*, 43–54.
- Ивић, Милка (1983) — *Lingvistički ogledi* [1. izd.]. Београд: Prosveta.
- Кликовац, Душка (2004) — *Метафоре и мишљење у језику*. Београд: Библиотека XX век.
- Кликовац, Душка (2006) — О употреби показних заменица у српском језику. — *Когнитивнولينгвистичка истраживања српског језика. Зборник радова* [Савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија]. Београд: САНУ, 125–142.
- Мразовић, Павица, Вукадиновић, Зора (1990) — *Граматика српскохрватског језика за странце*. Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића — Добра вест.
- Мухин, А. М. (1987) — *Системные отношения переходных глагольных лексем (на материале английского и русского языков)*. Ленинград: Наука.
- Петровић, Владислава (2002) — Допунска синтагма с предлогом *на* у речнику. — *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад — Београд, 220–225.
- Поповић, Љубомир (1966) — Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику. — *Наш језик XV/3–4*, 195–220.
- Прањковић, Иво (1999) — Suodnosna vezna sredstva u hrvatskome jeziku. — *Die grammatischen Korrelationen*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, 331–336.
- Радовановић, Милорад (1978) — *Именица и функцији кондензатора*. Нови Сад: Матица српска.
- РСМ — *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад — Загреб: Матица српска — Матица хрватска (I–III), 1967–1969; Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1971–1976.
- РСЈ — *Речник српског језика* (ред. и ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.

- Ружић, Владислава (2006a) — Реченичне структуре са конективним глаголима. — *Јужнословенски филолог* LXII, 73–92.
- Ружић, Владислава (2006b) — *Дојунске реченице у савременом српском језику* I/II. пос. отисак. Нови Сад: Матица српска.
- Станојчић, Живојин, Поповић, Љубомир (1992²) — *Грамаџика српскога језика*. Београд — Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства — Завод за издавање уџбеника.

Summary

Vladislava Ružić

A FORM OF THE GRAMMATICALISATION OF A SENTENCE MEANING

This research conducted on the examples from the contemporary Serbian language classifies obligatory pronominal phrases which together with the conjunction *da* introduce a complement clause. Further the research identifies groups of verbs in the function of a main predicate that have a specific gramatic feature to combine with certain forms of a pronominal word. This makes it possible to see which semantical relations exist among the parts of such complex sentences.